

Coerența discursului religios în *Didahiile* lui Antim Ivireanul

Constantin FRÂNCU

The present study aims at revealing the syntactic cohesion and coherence of the discourse, on the propositional and textual levels in the works of the Metropolitan bishop Antim Ivireanul, one the most important Romanian religious writers from the XVIII th century

1. *Coerența* sau *coeziunea sintactică* (la nivel logico-gramatical) și cea *pragmatică* (la nivel retoric) sînt puțin studiate în literatura de specialitate. Termenii și sintagmele respective sînt împrumuturi din franceză (fr. *cohésion syntaxique/pragmatique*; *cohérence syntaxique/pragmatique*; cf. și germ. *Kohäsion*, *Kohärenz*).

Am urmărit *coeziunea (coerența)* diferitelor tipuri de discurs în textele originale și traduse din epoca veche în capitole speciale din recenta gramatică a limbii române vechi¹, dar acum, încadrîndu-mă în tematica conferinței „Text si discurs religios”, urmăresc în mod special coerența discursului la unul dintre cei mai importanți autori religioși din istoria noastră, la Mitropolitul Antim Ivireanul, georgian la origine, dar care a ajuns să cunoască limba română și normele literare ale epocii mai bine decît mulți prelați de origine română.

Cine citește și își închipuie că ascultă predicile lui Ivireanu este uimit de actualitatea, coerența și persuasiunea lor, de faptul că acestea, cu mici diferențe, nu se deosebesc de cele ale unui prelat din zilele noastre în ceea ce privește normele limbii literare.

Faptul se explică prin aceea că Antim Ivireanu a învățat limba română nu ca limbă maternă, ci ca limbă străină, comparînd-o cu alte limbi (fiind poliglot și avînd deci perspectiva comparației între sisteme lingvistice diferite, comparație care relevă concordanțele și discordanțele dintre limbi). Cazul nu este singular: mai tîrziu, cu peste un secol jumătate, H. Tiktin, care a venit la 18 ani în România, la Iași, și care a învățat limba română ca adult, a reușit să dea cea mai bună gramatică pentru învățămîntul secundar, predată mai multe decenii în școală, și cel mai bun dicționar etimologic din epocă (*Rumänisch-deutsches Wörterbuch*), publicat la începutul secolului al XX-lea, dar de actualitate și astăzi.

2. Coerența sintactică se realizează în discursul lui Ivireanu atît la nivel *propozițional*, cît și la nivel *frastic* și *transfrastic*. Coerența pragmatică (retorică) se realizează mai ales

¹ Cf. Constantin Frîncu, *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași, 2009, p. 235-236; 412-413.

la nivel *transfrastic* prin diferite mijloace ale logosului semantic, concretizate în elemente ale logosului apofantic, ale logosului pragmatic și ale logosului poetic în sens aristotelian.

La nivel *propozițional* remarcăm realizarea perfectă a *acordurilor gramaticale*, într-o epocă în care în varianta literară muntească și mai ales în vorbirea populară dezacordurile erau foarte răspândite chiar și la autorii de etnie română, care, firește, îl vor fi ajutat pe Ivireanu în redactarea predicilor sale. Nu am întâlnit în predicile sale dezacorduri dintre subiect și predicat de tipul „ei vede; merge; tace” întâlnite azi în graiul muntenesc, pe care Ivireanu îl cunoscuse în viața de toate zilele ca monah și apoi mitropolit.

Unele dezacorduri, curente la alți autori munteni în folosirea pronumelor de întărire de tipul *eu însuși, noi însuși* sînt evitate de Antim Ivireanu: noi *înșine* (AIP, 161)², *însumi pre mine* (AIP, 296).

Rareori apar greșeli de flexiune, curente în epocă, cu forme incorecte de tipul „în toate zile” (AIP, 237) alături de formele corecte „în toate zilele” (AIP, 223, 237, 282, 283), „viața a toatei lumi” (AIP, 249), „clevetirea a toatei lumi” (AIP, 300).

Negația simplă, curentă în epocă la autori bilingvi sau poligloți, se întâlnește uneori și la Antim Ivireanu: „nici vreunul din evangheliști o povestește” (AIP, 209).

Paralelismul sintactic, repetiția elementelor sînt alte mijloace de realizare a coerenței la nivel propozițional și frastic: „Mitropolia n-am luat-o cu sila, *nici* cu mite, *nici* cu rugăciuni” (AIP, 296), „Răutatea și zavistiia *nici* n-au lipsit *nici* va lipsi” (AIP, 296), *unii* cu bragă, *alții* cu bere, *alții* cu șerbet, *alții* cu livej, *alții* cu mied (AIP, 171).

Realizarea simetriei prin *inversare* sau *chiasm* este un procedeu des întâlnit la Ivireanu: „*spălați-vă și vă curățiți*” (AIP, 161) etc.

3. Alte mijloace de realizare a coerenței sintactice și retorice sînt: antepunerea elementelor gramaticale subordonate în sintagmele nominale, folosirea anaforei și cataforei pronomiale, raportarea la referent a pronumelor personale, relative sau posesive, referința textuală a construcțiilor gerunziale și a celor incidente, topica și inversiunea subiectului sau a obiectului în funcție de scopul persuasiv urmărit, antepunerea sau postpunerea subordonatelor.

Exemplele sînt de prisos, căci astfel de construcții se întâlnesc frecvent pe fiecare pagină a predicilor mitropolitului Ivireanu. Subliniem numai faptul că fiind un cunoscător profund al limbii grecești, al filozofiei și retoricilor vechi, dar și al celor din timpul său (N. Iorga a vorbit de influența genovezului Ilie Mineat asupra predicilor sale, idee respinsă de G. Ștrempele în prefețele la edițiile „*Predicilor*” mitropolitului: *Didahii*, 1962 și *Opere*, 1975), Ivireanu folosește multe mijloace pragmatice din retoricile vechi pentru a convinge, pentru a realiza persuasiunea.

Dintre acestea vom menționa numai cîteva: *dislocarea sintactică*, realizarea *hiperbatului*, cea a *chiasmului* și a *perioadei arborescente* de tip *narativ* și de tip *retoric*, fapte mai puțin cercetate în literatura de specialitate. În afară de lucrările lui Dragoș

² Sigla AIP este pentru Antim Ivireanu, *Predici*, ediție critică, studiu introductiv și glosar de G. Ștrempele, Editura Academiei RPR, București, 1962.

Moldovanu³, consacrate dislocării sintactice și hiperbatului, problematica este tratată sumar sau chiar greșit (ca de pildă, în *Istoria limbii române literare* de A. Rosetti, B. Cazacu și L. Onu, București, 1971, unde se afirmă că realizarea perioadei de D. Cantemir se face sub influența turcească).

De fapt, la fel ca și D. Cantemir, la Ivireanu este vizibilă influența perioadei grecești. De pildă, în cele două scrisori adresate domnului, C. Brîncoveanu, unde fraza periodică aproape jumătate este scrisă în românește iar aproape jumătate în grecește (cf. AIP, 295, 300).

4. *Perioada* construită de Ivireanu este de tip clasic, greco-latin, de același tip ca la cronicarii moldoveni (Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin) și unii munteni (stolnicul C. Cantacuzino) și mai ales la D. Cantemir, căci toți aceștia doreau să dea limbii române strălucirea, echilibrul și simetria frazei din limbile clasice vechi.

Dar în timp ce la cronicari și la D. Cantemir predomină perioada *istorică* cu protaze și apodoze simetrice, egale sau aproape egale, de tipul celei a lui Caesar, la Ivireanu predomină perioada retorică asimetrică, cu protaza întinsă și arborescentă, dar cu apodoza scurtă (de tip Cicero). Este vorba de faptul că în stilul narativ predomină logosul apofantic, în care se afirmă sau se neagă ceva pe baza unei argumentări cu fapte clare, verificabile, mai puțin emoționale, pe când în stilul retoric, de multe ori polemic, predomină afectele, mai ales scopul persuasiv. Scopul lui A. Ivireanu în predicile sale era de a păstra și de a educa enoriașii în dogmele bisericii creștine ortodoxe și de aceea perioada sa are de obicei o protază întinsă, unde se expun motivele, premisele și întrebările în discuție, și o apodoză scurtă, energică, în care se dau răspunsurile:]

„Luaț seama, rogu-vă, cu minte întreagă și înțelegeți aceste cuvinte, ce zice Dumnezeu prin Isaia, că aceia ce zice: « Spălați-vă și vă curățiți », nu că zice doară să ne spălăm cu apa căsă proastă, ce bem și ne slujim cu dînsa, carea nu are alt fără numa a spăla piialea trupului, / ce zice să ne spălăm și să ne curățim pacatele, cu apa sfintei pocăințe și cu lacrimi » (AIP, 161).

În această frază periodică protaza este arborescentă, cuprinzînd 11 propoziții și o incidentă, iar apodoza este scurtă, avînd numai trei propoziții, fără prea multe determinări.

Interogația retorică, realizată sintactic prin propoziții interogative, capătă răspuns într-o propoziție exclamativă scurtă, neanalizabilă: „Poate că de ispitele cele multe ce i s-au întîmplat și de pagubele cele multe ce l-au ajuns își va fi pierdut mintea, de zice că moartea îi iaste tată, sau de multele dureri poate că nu va fi știind ce grăiaște? *Ba, iubiiții mei, ba!* (AIP, 289).

Însă perioada cu protaza arborescentă și apodoza scurtă, uneori eliptică nu este singura cunoscută în predicile lui Ivireanu. Ea predomină din punct de vedere numeric, dar întîlnim și perioada istorică, cu protaze și apodoze simetrice dezvoltate. Ele se

³ Cf. Dragoș Moldovanu, *Dimitrie Cantemir între umanism și baroc. Tipologia stilului cantemirian din perspectiva figurii dominante*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2002.

înflișesc mai ales la începutul și la sfârșitul predicilor: „Și precum cu dumnezeiasca putere într-o mică de ceas am adunat din toată lumea pre apostoli ca să petreacă prea cinstit și sfânt trupul tău spre îngropare cu laude și cu cîntări, așa să adune și mintea noastră cea împrăștiată întru deșărtăciunile cele lumești și să o lumineze ca deapururea pre dînsul sa-l mărim și sa-l lăudăm” (AIP, 201).

În această frază în care predomină logosul apofantic, apodoza, care începe de la adverbul *așa*, conține patru propoziții din care trei cu verbul la sfârșit, în comparație cu protaza, care are numai două propoziții.

Logosul poetic este și el prezent în predicile lui Ivireanu, acesta fiind și un mare scriitor apreciat de istoricii literari.

Iată o frază periodică cu un ritm lent și unduios, plină de epitete, comparații și metafore, cu o protază arborescentă și complexă, cuprinzînd șase propoziții și o apodoză complexă, cu șapte propoziții din care două incidente, expresivă și plină de nerv:

„apoi, pe urmă, după ce au ascuns soarele toate razele lui și s-au stins de tot lumina zilei într-o întunerăc a nopții și cînd ceriul, de osteneală, au fost închis spre somn toți ochii lui, atîta cît nici luna nu priveghia, nici una din stelele cele mici avea deschise tîmplele lor cele de argint, atunce ca cînd ar fi fost nu făcător de bine, ci ca un hoț, alergă cu mare grabă la acea săracă de casă și aruncînd în lăuntru, nu zic odată, sau de două ori, ci de trei ori, mulți galbeni, au gonit cu aceasta sărăcia și tot răul și tot cugetul necuvios și au mîntuit fecioria acelor 3 fecioare din cursele diavolului” (AIP, 120-121).

Imaginile poetice predominat vizuale realizate prin îmbinări de metafore și personificări neașteptate dau o strălucire deosebită acestei fraze arborescente.

La nivel *transfrastic*, elementele care asigură coeziunea unei fraze cu alta, a unei perioade cu alta, a unui context cu altul se realizează prin conjuncții și locuțiuni conjuncționale, prin adverbe relative sau pronume relative (unele cu valoare de pronume demonstrative).

Astfel, conjuncțiile copulative sau adversative precum și adverbele conclusive *deci* și locuțiunile adverbiale *drept aceea*, *deci dară* garantează coeziunea transfrastică sau textuală: „Iară ei, lăsînd mreșile merșeră după dînsul” (AIP, 72), „Și vrînd Dumnezeu(...) au trimis în lume proroci (AIP, 72), „Dară de vreme ce Dumnezeu va pre toți oamenii să-i mîntuiască (...) (AIP, 72), „Deci dară (AIP, 133), *deci* (AIP, 176, 194), *Drept aceea* alergăm toți credincioșii (AIP, 291), „Și, iată, dară” (AIP, 102), *Ce*(=ci, AIP, 102), *Însă* (AIP, 145).

Dintre elementele subordonatoare care asigură coerența transfrastică și textuală menționăm: *Pentru acăia* (AIP, 220), *Pentru aceasta* (AIP, 221), *După acăia* (AIP, 254), *Așijderea* (AIP, 306).

Toți acești conectori transfrastici au o gamă largă moralizatoare, întărind cele spuse anterior în discursul religios al lui Ivireanu sau asigurînd argumentele pentru o decizie sau concluzie în logosul său semantic-pragmatic.